

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 14^{ΗΣ} ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2002

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΠΕΡΓΑΜΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ (ΖΗΖΙΟΥΛΑ)

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Ἡ Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Νικόλαος Κονομῆς**, κατὰ τὴν παρουσίαση τοῦ βιβλίου τοῦ κ. **Κωνσταντίνου Μηνᾶ**, *Τοπωνυμικὸ τῆς Καρπάθου*, Ἀθήνα 2000, λέγει τὰ ἑξῆς:

Ἡ κ. Κωνσταντῖνος Μηνᾶς, ποὺ ὑπηρέτησε πολλὰ χρόνια στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, εἶναι τώρα Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Αἰγαίου. Ἡ συγγραφέας βραβεύτηκε παλαιότερα ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν γιὰ τὴ μελέτη του γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν δημοσιευμένων μεσαιωνικῶν ἑλληνικῶν ἐγγράφων τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας (ποὺ ἐπανεκδίδεται) καί, ὡς πρόεδρος τῆς Ἑταιρείας Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας, συνοργάνωσε μὲ τὸ Κέντρο Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ καὶ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τὸ Δ' Διεθνὲς Συνέδριο Νεοελληνικῆς Διαλεκτολογίας, ποὺ στεγάστηκε στὴν ἀνατολικὴ αἴθουσα τοῦ Ἰδρύματός μας.

Τὸ 2000 ὁ κ. Κωνσταντῖνος Μηνᾶς ἐξέδωσε τὸ «Τοπωνυμικὸ τῆς Καρπάθου», σσ. 360. Στὸ βιβλίον καταγράφονται πάνω ἀπὸ 3.500 τοπωνύμια, ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ 2.700 περίπου ἀποτελοῦνται ἀπὸ διαφορετικοὺς μεταξὺ τους τύπους λέξεων. Τὸ κάθε τοπωνύμιον ἐξετάζεται γλωσσολογικά, ἀπὸ φωνητικὴ, μορφολογικὴ, λεξιλογικὴ καὶ ἐτυμολογικὴ ἀποψη, παραβάλλεται πρὸς ἄλλα ὅμοια ἢ παρόμοια τοπωνύμια ἄλλων περιοχῶν τῆς χώρας μας, διαφωτίζεται μὲ σχετικὰ στοιχεῖα ἱστορικά, ἀρχαιολογικά, λαογραφικά καὶ μὲ πληροφορίες σχετικὲς μὲ τὴ μορφή καὶ τὴ σύσταση τοῦ ἐδάφους.

Εἶναι γνωστὴ ἡ σημασία τῆς μελέτης τῶν τοπωνυμίων καὶ δὲν ἐπιθυμῶ νὰ σᾶς ἀπασχολήσω μὲ τὸ θέμα αὐτό. Σᾶς εἶναι ἐπίσης γνωστὸ ὅτι ἡ Κάρπαθος

μαζί με την Κάσο βρίσκονται στο ΝΑ άκρο τῆς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας. Δὲν εἶναι λοιπὸν παράξενο τὸ ὅτι στὰ νησιά αὐτὰ διασώζονται τοπωνύμια τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς μεσαιωνικῆς ἐποχῆς, πού, ὡς λέξεις, μορφολογικά καὶ σημασιολογικά, δὲν μᾶς εἶναι γνωστὲς ἀπὸ ἄλλου. Ἐς σημειωθεῖ ὅτι ὁ κ. Κ. Μηγᾶς ἔχει μελετήσει καὶ τὰ τοπωνύμια τῆς Κάσου (1975).

Ἐς δοῦμε τώρα μερικὲς κατηγορίες τῶν καρπαθιακῶν τοπωνυμίων ἐπιμένοντας περισσότερο στὴν ἐτυμολογία τους.

1. Μιὰ κατηγορία ἀποτελεῖται ἀπὸ τοπωνύμια πού διασώζουν ὀνόματα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς Μυθολογίας. Στὴν κατηγορία αὐτὴν ἀνήκουν τοπωνύμια ὅπως Ἀφιάλτης < Ἐφιάλτης, Ὅθος < Ὄτος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἐφιάλτη, ἢ Ἀπόλλωνα < Ἀπόλλων, Δαματρία/Γαματρία < Δαμάτρη, Φροῖσι ἀπὸ τὸ Ἀφροδίσιον ἄνδρ τῆς Ἀφροδίτης, Ποσί < Ποσίδειον, Ἀρακλῆς < Ἡρακλῆς, τῆς Γελλοῦς τὸ στρώμα < Γελλῶ, κ.ἄ.
2. Ἀρχαίας ἑλληνικῆς προέλευσης εἶναι ἐπίσης τὰ τοπωνύμια Ἀθὺν ἀλί < βαθὺ λήιον, Ἀναύλοχος < ναύλοχος (=ναύσταθμος), Ἄργος, Ἀρκάσα < Ἀρκάσεια, Ἄρος < ἄρος ἄνοιξη βράχου πού μαζεύει νερό, Ἄρτσος < ἄλσος, Βάτσες/Φάτσες < βάσσα ἄνοιξη κοιλάδα, δηλ. ἀπ. Βῆσσα, Γιάπλος < διάπλους, Νάπ-πα < νάπη ἄνοιξη κοιλάδα, Νεπ-πορεῖος < ἐμπορεῖον, Ὀρκός < ὄρκος ἄνοιξη νεροῦ (ἔλκω), Χάραμος < χηραμός (σχισμὴ, κοιλότητα) ἄνοιξη νεροῦ τῆς ἀκτῆς, Χᾶς < χάος, Χώνη < χώνη-χράνη.

Ἐξίζει νὰ παρατηρήσουμε τὴ διατήρηση τοῦ δωρικῶ [α] στὰ τοπωνύμια Δαματρία (Δημήτηρ), Βάτσες/Φάτσες < βάσσα, βῆσσα, Κάπι (*κήπιον/κηπίον), Χαραμός (ἰων. χηραμός).

Παλαιᾶς καταγωγῆς εἶναι ἀσφαλῶς καὶ τὰ τοπωνύμια τὰ Ἑλληνικά, ὁ Πελαόρας (Πυλαγόρας), ἢ (Ἐ)πυλαία, τὸ Τέμενος, τὸ Ἱερό-κίερον, ἢ Φλισκίνα (φρέαρ+φισκίνα ἄνοιξη ἰχθυοτροφεῖο).

Μιὰ ἄλλη ὁμάδα τοπωνυμίων εἶναι τὰ λεγόμενα ἄνοιξη, δηλαδή ἐκεῖνα πού ἀναφέρονται σὲ ὑψώματα ἀπὸ τὰ ὅποια ὁ φρουρὸς θὰ μπορούσε νὰ κατοπτρεύει τὴ θάλασσα καί, ὅταν θὰ ἔβλεπε ὅτι πλησίαζαν πειρατικὰ πλοῖα, νὰ εἰδοποιεῖ τοὺς συμπολίτες του γιὰ νὰ ἀσφαλιστοῦν σὲ κάστρο ἢ νὰ κρυφτοῦν. Τέτοια εἶναι τὰ τοπωνύμια Σκοπή/Σκόπη, Φυλακή, Ἐπισκοπή / ὁ Ἐπισκοπᾶς, Πιτήρι < ἐπιτηρητήριον, Γίγλα (=βίγλα < uigilia), Βάρδια (guardia).

Μεσαιωνικῆς προέλευσης εἶναι τὰ τοπωνύμια τοῦ (B)άρδα, τὸ Λιμενάρι, ὁ Λιμνιώνας, ὁ Πραστῖος (ἀρχ. προάστιον > μεσν. πραστῖον 'ἀγρόκτημα (κοντὰ) σὲ πόλη' κ.ἄ.

Ἡ ἄλλην ὁμάδα τοπωνυμίων ἀποτελοῦν τοπωνύμια περιεκτικὰ φυτῶν, ζώων, ἢ –σπανιότερα– πετρῶν. Τὰ τοπωνύμια αὐτὰ σχηματίζονται μὲ ποικίλες καταλήξεις:

α) Μὲ τὴν -οὺς τὰ ἀρχαίας καταγωγῆς Ἰαλιμούντα (Ἰαλιμούς), Βρουκούντα < ἀρχ. Βρυκοὺς.

β) μὲ τὴν -ιάρης/-άρης, π.χ. Ἰαθυμαδιάρης (ἄθυμάι 'θυμάρι'), Ἰακαθθιάρης, Ἰασπαλαθθιάρης, Κυμαριάρης (κυμαρέα = κουμαριά), Χοχλακάρης (χοχλάκι = χοχλάκι = χαλίκι).

γ) -ία/-ιά, π.χ. Χοχλακία/Χοχλατσά, Γερακία, Κορακία.

δ) -ιάς, π.χ. Ἰασκελινας (σκέλινος: ἀγριοκυπάρισσο), Σκινιάς.

ε) -άς, π.χ. Κυμαράς < κυμαρέα = κουμαριά.

στ) -ώνας, π.χ. Καλαμώνας.

ζ) -οῦ, π.χ. Καρουοῦ, Λαχανοῦ, Μορεοῦ (<*μορεοὺς < μορέα).

η) -ωπός/-ωπή, π.χ. Ἰερεικωπός 'πλαγιά μὲ ρεῖκια', Ἰακαθθωπή, Ἰαμμοωπή.

θ) -ωτός, π.χ. Ἰαμπελωτός, τὰ Πετρωτά.

ι) -ερός/-ερά, π.χ. τὰ (B)αρτσαμαερά (βάλαμος), τὰ Λιαερά (=λιβαδερά).

ια) -αινα, π.χ. Σίταινα, Σιτάραινα, Γίγλαινα, Κουσσουναίνα (ἀπὸ τὸ κουσσουνάς 'παπαρούνα' <*κοκκινιάς).

ιβ) Τοπωνύμια ἀπὸ ὀνόματα φυτῶν μὲ περιληπτικὴ σημασία, π.χ. Μάραθθος, ἢ ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς δέντρου, π.χ. Δραμιθθέα (τέρμινθος), Ἰελλοθας (ὄλυθος 'ἀρσενικὴ συκιά'), Καρέα, Κερατέα, Μερτά (μυρτιά).

Ἰεδαφολογικὰ θὰ ὀνομάζουμε τὰ τοπωνύμια ποὺ ὀφείλονται:

α) στὸ σχῆμα τοῦ ἐδάφους, π.χ. Ἰαρμενόπετρα (πλάκα ποὺ μοιάζει μὲ πανὶ πλοίου), Κόλυμπος (ἀρχ. κόλυμβος 'φυσικὸς λάκκος μὲ νερό'), Μαλό (ὀμαλό), Πλατσούι (πλατσούδι, ὑποκοριστικὸ τοῦ μεσαιωνικοῦ πλάτσα 'ἐπίπεδος χῶρος'), Ἰπόταμο (<διπόταμο).

β) στὴ σύσταση τοῦ ἐδάφους, π.χ. Ἰαμμόη (Ἰαμμόγη < Ἰαμμόδης γῆ).

γ) στὸ χρωματισμὸ τοῦ ἐδάφους, π.χ. Γαφτές < βαπτές.

Μιὰν ἄλλην ὁμάδα τοπωνυμίων ἀποτελοῦν λέξεις τῆς γεωργικῆς ἢ τῆς ποι-

μενικῆς ζωῆς, π.χ. Σκάλα γιὰ χωράφια ἐπιμήκη κλιμακωτῆς διάταξης, Ἐγλειστρία (ἐγκλειστρία) γιὰ ἐγκλεισμό αἰγοπροβάτων, Φραχτή.

Πολλὰ εἶναι τὰ ἀγιωνυμικά τοπωνύμια τῆς Καρπάθου, π.χ. Ἄλεμονήτρια (Ἐλεημονήτρια), Ἀγκάρα (ἀγία κάρα), Ἀμ-Μονή (ἀγία μονή), Ἄης Ἐπάτης (Ἰπάτιος), - Ἐστάθης (Εὐστάθιος), Ἰσακός (Ἄης Ἰάκωβος - Ἰακώβ), - Μάμμας, - Νούφρης, - Σφυρίωνας (Σφυρίδων), Αἰμώνας (Ἄης Ἀμός).

Ἡ ἐξέταση τῶν τοπωνυμίων – εἰδικὰ ὅσων τὸ ἀπαιτοῦν – λαμβάνει τὴ μορφή καὶ τὴ σπουδαιότητα μιᾶς μικρῆς πραγματείας. Αὐτὸ π.χ. συμβαίνει – γιὰ νὰ περιοριστῶ σὲ λίγα μόνον – μὲ τὴν ἐξέταση τῶν τοπωνυμίων Κάρπαθος, Ὀλυμπος/ Ἐλυμπος, Βρουκούντα, Ἐμπολάς, Πραστήσιος, Φοινίχι.

Ἐξετάζοντας τὸ τοπωνύμιο Ὀλυμπος ὁ συγγραφέας ἐκθέτει τὴν πειστικὴ ἀποψη ὅτι τὸ ὄνομα αὐτὸ ἀναφερόταν πρῶτα στὸ βουνό, κατόπιν στὸ χωριὸ πού χτίστηκε στὴν πλαγιά του γύρω στὸν 8ο αἰῶνα μ.Χ. Τὸ τοπωνύμιο Φοινίχι δὲν τὸ ἀποδίδει στοὺς ἀρχαίους Φοινίκες ἀλλὰ σὲ ἐγχώριον εἶδος χαμηλῆς φοινικιάς (βαγιᾶς). Τὸ τοπωνύμιο Βρουκούντα ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ ἀρχ. βρύκος/βρούκος 'εἶδος ἀκρίδας', πού συγκεντρώνεται καὶ σήμερα τὸ καλοκαίρι στὴν εὐρύτερη περιοχὴ.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφερθοῦν λεπτομερειακὰ ὅλα τὰ σημεῖα στὰ ὁποῖα ὁ κ. Μηνᾶς συνέβαλε στὴν περαιτέρω μελέτη τῶν τοπωνυμίων τῆς Καρπάθου, μὲ γνῶμες πού πιστεύω ὅτι εἶναι χρήσιμες καὶ γιὰ τὴν ἐξέταση/ἐρμηνεῖα τῶν τοπωνυμίων ἄλλων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος. Εἶχε π.χ. διατυπωθεῖ ἡ ἀποψη ὅτι τὸ τοπωνύμιο Ἀθρωπόλιτος (πού τὸ γράφανε ὡς ἀ(ν)θρωπόλυτος) σχετιζόταν μὲ τὸν ὄλεθρο κάποιου ἀνθρώπου, ἐνῶ ὁ κ. Μηνᾶς, γνώστης καὶ μελετητῆς τῶν τοπωνυμίων ἄλλων περιοχῶν τῆς χώρας μας, τὸ παράγει ἀπὸ τὸ ἀνθρωπόλιθος «λίθος / βράχος πού μοιάζει μὲ ἄνθρωπο». Εἶχε γραφεῖ ὅτι τὸ τοπωνύμιο Γιαφωνᾶδες ἀπὸ τὸ καρπαθιακὸ γιάφονας, ὁ (δοθιήνας), ἀλλὰ ὁ κ. Μηνᾶς τὸ παράγει ἀπὸ τὸ Γιακοφωκάδες (<Διακοφωκάδες) μὲ ἀπλολογία, καθὼς μάλιστα παρατηρεῖ γενικότερα ὅτι δὲν παράγονται τοπωνύμια ἀπὸ ὀνόματα ἀσθενειῶν. Προτάθηκε ἐπίσης ἡ ἐτυμολογία τοῦ τοπωνυμίου Ἀπόλλωνα, ἢ ἀπὸ τὸ ἄλωνα (=ἄλώνι) ἢ ἀπὸ τὸ ἐπίρρημα ἀπόλωνα «τὸ χρονικὸ διάστημα πού ἀκολουθεῖ μετὰ τὸ ἄλώνισμα», ὁ κ. Μηνᾶς ὅμως, γνώστης τοῦ φερώνυμου τόπου πληροφορεῖ ὅτι τὸ μέρος δὲν ἔχει σχέση μὲ ἄλωνα καί, γενικότερα πάλι, παρατηρεῖ ὅτι ἀπὸ τὸ ἐπίρρημα δὲν μπορεῖ νὰ παραχθεῖ τοπωνύμιο. Εἶχε γραφεῖ ὅτι τὸ τοπωνύμιο Γαφτῆς ὀφείλεται στὸ ὅτι ἐκεῖ πήγαιναν οἱ γυναῖκες καὶ ἔβαφαν τὰ βαμβακερά τους ὑφαντά, ἀλλὰ ὁ κ. Μηνᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὸ τοπωνύμιο ἀναφέρεται σὲ μέρος

θαλασσοδάρτης ακτής, τὸ ὁποῖο βρίσκεται πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὸ χωριὸ καὶ ὅτι ὀφείλεται στὸ ἔντονα κοκκινωπὸ χρῶμα τῶν βράχων (βαπτές πέτρες) τῆς ακτής. Ἐπειδὴ ἓνα ἄλλο τοπωνύμιο λέγεται στὶς Μουχοῦς, νομίστηκε ἐσφαλμένα ὅτι εἶναι στῆς Μουχοῦς, γενικὴ ἐνικοῦ τοῦ δῆθεν γυναικείου ὀνόματος ἢ Μουχοῦ, σφάλμα πού δὲν θὰ γινόταν, ἂν ἦταν γνωστὸ ὅτι τὸ τοπωνύμιο ἀναφέρεται σὲ κόλπους τῆς ακτής, σὲ μυχοῦς, καὶ ἂν ἐπίσης ἦταν γνωστὸ ὅτι στὸ τοπικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τὸ ἄρθρο τῆς αἰτιατικῆς πληθυντικοῦ τῶν ἀρσενικῶν εἶναι τίς, ὅπως καὶ στὴν αἰτιατικὴ πληθυντικοῦ τῶν θηλυκῶν.

Προτάθηκε ἐπίσης ἡ ἐτυμολογία τοῦ τοπωνυμίου Βρουκούντα (ἀρχ. Βρουκούς) ἀπὸ τὸ ρῆμα βρυχῶμαι, ἐπειδὴ βρυχᾶται ἡ θάλασσα, ὅμως ὁ κ. Μηνᾶς παρατηρεῖ ὅτι τὰ σὲ -οῦς τοπωνύμια εἶναι περιεκτικά, ἄρα εἶναι οὐσιαστικά παράγωγα ἀπὸ ἄλλα οὐσιαστικά, ὅπως καὶ τὰ Σκιλλοῦς, Ἰδρούς, Ἀμαθοῦς κ.ἄ., δὲν εἶναι μεταρρηματικά. Ἀναζητήθηκε λοιπὸν τὸ πρωτότυπο οὐσιαστικόν, πού εἶναι —ὅπως ἀναφέραμε παραπάνω— τὸ ἀρχ. βροῦκος βρουκός ‘ἀκρίδα’, ἐτυμολογία πού στηρίζεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ἀκόμα καὶ σήμερα ἡ περιοχὴ βρίθεται ἀπὸ ἀκρίδες, οἱ ὁποῖες προφανῶς συνέρρεαν ἐδῶ τουλάχιστον ἀπὸ τὸν 4ο π.Χ. αἰώνα, ἀφότου μαρτυρεῖται τὸ τοπωνύμιο.

Κάποιος θὰ μπορούσε ἴσως νὰ σχετίσει τὸ τοπωνύμιο Πιτήρι τῆς Καρπάθου μὲ τὴ λέξη πίτυς, καθὼς μάλιστα τὸ φερώνυμο ὕψωμα εἶναι κατάφυτο ἀπὸ πεῦκα. Ὅταν ὅμως σκεφτοῦμε ὅτι μὲ τὴν κατάληξη -τήριον δὲν παράγονται μετονομαστικά ἀλλὰ μεταρρηματικά οὐσιαστικά, θὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ κάποιος σχετικὸ ρῆμα, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ ρῆμα ἐπιτηρῶ ‘κατοπτεύω’. Τὸ τοπωνύμιο λοιπὸν, ὅπως εἴπαμε, εἶναι φρυκτωριακόν, δικαιολογεῖται ἀπὸ τὰ πράγματα, ἀφοῦ ἀναφέρεται σὲ ὕψωμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔχει κανεὶς τὴ θέα τῆς ἀνοιχτῆς θάλασσας, καὶ δικαιολογεῖται ἐπιπλέον γλωσσολογικά, γιατί μὲ τὴν κατάληξη -τήρι(ο)ν παράγονται μεταρρηματικά οὐσιαστικά πού δηλώνουν τόπο, π.χ. γυμνάζω - γυμναστήριον, σκοπεύω - σκοπευτήριον (ἢ ὄργανο, π.χ. σκαλίζω - σκαλιστήρι), ἔχουμε ἐπομένως (ἐπιτηρητήρι>*πιτηρητήρι μὲ τὴν ἀπλολογία - ἀνομοιωτικὴ διαδοχικὴ πτώση συλλαβῆς ἢ καὶ τῶν δύο συλλαβῶν μαζί!

Στὸ παράρτημα ὁ συγγραφέας καταγράφει καρπαθιακὲς μαντινάδες πού ἀναφέρουν τοπωνύμια τοῦ νησιοῦ καὶ ἐπιτάσσει χάρτη τῆς Καρπάθου καὶ τῆς παρακείμενης νησιδὸς Σαρίας, τὰ τοπωνύμια τῆς ὁποίας ἐπίσης ἐξετάζονται.

Μὲ ὅσα ἐξέθεσα φάνηκε, πιστεύω, ὅτι ὁ κ. Μηνᾶς, μὲ τὸ νὰ εἶναι γνώστης τῆς γεωγραφίας τῆς Καρπάθου, γνώστης ἐπίσης τῶν γλωσσικῶν τῆς ιδιωμάτων — τὰ ὁποῖα ἄλλωστε ἔχει μελετήσει συστηματικὰ στὴν διδακτορικὴ του διατριβή

(α' έκδ. 1970, β' έκδ. 2002) —, με τὸ νὰ εἶναι ἐπιπλέον γνώστης τῆς Νεοελληνικῆς ἀλλὰ — κάτι ποὺ προπάντων ἀπαιτεῖται γιὰ τὴ μελέτη τῶν ἑλληνικῶν τοπωνυμίων — γνώστης τῆς διαχρονίας τῆς γλώσσας μας, κατόρθωσε νὰ συμβάλει σημαντικά, με μιὰ τόσο σημαντικὴ μονογραφία, στὴ μελέτη τῶν τοπωνυμίων τῆς Καρπάθου καί, γενικότερα, νὰ ἐνισχύσει τὴ νεαρὴ ἀκόμα ἑλληνικὴ τοπωνυμιολογία, με μιὰ ἀξιόλογη συμβολή.